

ГЕОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД В ІСТОРИЧНІЙ РЕГІОНАЛІСТИЦІ ТА СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

У статті представлено авторське бачення переваг геокультурного методу і його новітніх — геоінфокультурних — модифікацій в системі історичного й географічного мислення й уявлень. Спеціальну увагу приділено проблемі їхнього застосування у особливих міждисциплінарних сферах знання — історичній регіоналістиці та географії культури.

Моделювання просторових характеристик минулого — процес, який набуває дедалі більшого значення в умовах розмивання ustalених кордонів під впливом глобалізації і становлення нових інтеграційних структур. Регіоналізм як відображення природного прагнення регіонів до забезпечення власної самодостатності і протистояння глобалізаційним викликам перетворюється у чинник, який визначатиме довгострокову тенденцію світового розвитку. А, отже, проблеми історичного виміру соціально-територіальної диференціації у ХХІ столітті перебуватимуть у фокусі прискіпливої уваги цілого ряду наукових дисциплін, які сформувалися у предметному полі історичної географії і суміжних сфер наукового пізнання. Йдеться насамперед про історичну регіоналістику, соціальну і політичну географію, географію культури, етнополітичну географію, теоретичну соціологію. Усі ці дисципліни чи наукові напрями об'єднує спеціальний інтерес до проблем простору і геокультурний підхід до дослідження просторово-часових взаємозв'язків.

На 38-му конгресі Міжнародного інституту соціології (Будапешт, 2008) зазначалося, що в кінці ХХ століття почалося нове «висьове століття» — людство увійшло в етап якісних перетворень, для пояснення яких будуть потрібні нові соціальні теорії. Детерміністські моделі й схеми у «суспільстві невизначеності» не працюють, предметні межі між соціально-гуманітарними дисциплінами розмиваються. Методологічному територіалізму — звичці досліджувати проблеми у просторово-територіальному контексті — протиставляється нова онтологія соціального пізнання, в якій ключову роль відіграють щільність інформаційних

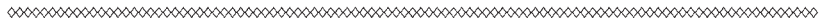

потоків і контроль над ними, циркуляція певних геополітичних образів. Гострої критики зазнає і обмеженість «методологічного націоналізму». За відносно новою категорією, що пропонується для концептуалізації соціального простору — космополітичний реалізм (socio-spatial theory) — стоїть відчуття застарілості одномірних, лінійних уявлень про глобальне/ локальне, поява нових соціогеографічних просторів, усвідомлення необхідності поширення мережевої системи категорій на осмислення територіальності і подолання вузьконаціонального погляду на світ¹.

Про появу нових соціальних спільнот, які складаються на основі мережевих зв'язків, дискутують і філософи. Професора Ілінойського університету США Г. Кисельова турбує очевидний парадокс: епоха постіндустріалізму й глобалізації відображає новий щабель емансипації людини, однак саме ця «масова» людина виявляє схильність до переїдення межі людського. Загальноприйняте розуміння культури базується на розмежуванні створеного людиною і природою. Але все, що створювала людина у спробах звільнитися від впливу природи й соціуму, обертається в кінцевому рахунку ворожою для неї силою. Внаслідок цього у прогресу виявилася і темна сторона — регрес, а носії свідомості й квазісвідомості зіткнулися у смертельному двобої. Особливо яскраво цей парадокс виявляється у суспільствах, що опинилися на периферії глобалізованого світу. Еволюція численних різновидів етнорелігійного фундаменталізму засвідчує, що спроби компенсувати ображене моральне почуття утопічними проектами тягнуть за собою не визволення, а подальше пригноблення, нерідко ще більш жорстоке².

Автору цих роздумів не відмовиш у спостережливості, хоч навряд чи кожен готовий розділити його надії на християнство як універсальну ціннісну систему, здатну повернути в історію ідею прогресу. Значно більш поширеним у сучасному науковому світі є підходи, пов'язані із вірою у можливість культури і з розумінням дистанції між окремими людськими спільнотами. Відправні ідеї таких, геопросторових і історико-культурних підходів можна знайти у спадщині Й.-Г. Гердера — саме він започаткував погляд на історію як продовження історії природи. Історія інтерпретувалася ним у вигляді послідовних стадій змін, і кожна стадія у розвитку культури розглядалася як самоцінна. А справа істориків — досліджувати не тільки загальне й типове, але й унікальне та специфічне³.

Здається, саме цим шляхом намагаються йти представники російської школи історичної географії, пов'язаної з іменами А. Андрєєва, В. Яцунського, А. Медушевського. Особливого значення надається пошукам

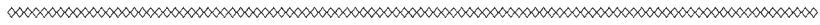

критеріїв виділення областей просторового поширення культур — матеріальних і духовних. Саме такий ракурс регіонального членування був обраний для обговорення на «круглому столі», який відбувся у місті Петрозаводську (листопад 2008 р.) Визначення кордонів регіону в історіографічному баченні, системна концепція центр-периферійних відносин, основні параметри механізмів регіонального розвитку, конструювання образу регіону — ці та інші питання обговорювалися у контексті усвідомлення необхідності оновлення традиційних уявлень «про смисл і способи пізнання історичного минулого». Особливий наголос при формулюванні завдань історичної географії робився на еколого-соціальній інтерпретації простору, що передбачає «взаємопов'язаний аналіз географічних умов і культури, врахування локального контексту при визначенні регіонів, кордонів, соціальної топології і тенденцій їх визначення в історії»⁴.

Доводиться констатувати, що вітчизняні фахівці в галузі історичної географії надто рідко вдаються до переосмислення у світлі викликів XXI століття концептуальних підвалин своєї субдисципліни. На обмаль спеціальних історико-географічних досліджень і відставання українських науковців від своїх європейських і російських колег звернуто, зокрема, увагу у довіднику з спеціальних історичних дисциплін⁵.

Здається, краще стоїть справа із оновленням теоретико-методологічного базису в історичній регіоналістиці, яка за останні роки дістала і своє інституційне оформлення у вигляді Сектора теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики, і власний друкований орган — «Регіональна історія України» (Інститут історії України НАН України). В усякому разі, взаємодія глобального і локального, діалектика просторових, у тому числі центр-периферійних відносин, еволюція форм адміністративно-територіального устрою вперше почали розглядатися на українському матеріалі саме в руслі історичної регіоналістики⁶.

Те, що регіональний ракурс у дослідженні історії відкриває чимало нових можливостей для з'ясування складного переплетення глобального і локального, сьогодні уже не потребує доведення. З появою нового наукового міждисциплінарного напрямку — регіоналістики, зазначає відомий російський фахівець у галузі українознавства й полоністики Л.Горизонтов, у історичній науці з'явився такий же важливий інструмент просторового моделювання, яким є періодизація для впорядкування наших уявлень про час. «Мовою філософії завдання історичної регіоналістики можна сформулювати як пізнання діалектики частини — цілого — цілісності стосовно розгортання історії у просторі. Історична

географія у цьому зв'язку перестає бути допоміжною дисципліною, покликаною виконувати головним чином наглядово-ілюстративну функцію»⁷.

У будь-якій країні, а особливо в країнах з високим рівнем регіональної диференціації, регіони пов'язані між собою складними механізмами взаємодії, взаємопритягання і взаємовідштовхування. Тут зазвичай стикаються різноспрямовані інтереси, взаємодіють доцентрові і відцентрові сили. Зрозуміти логіку вчинків регіональних еліт неможливо без заглиблення в пласти історії, без врахування взаємодії регіоноутворюючих маркерів на різних історичних етапах. Серйозне просування на цьому шляху досягається лише на основі міждисциплінарної взаємодії істориків, географів, культурологів, економістів, політологів, фахівців у галузі теорії управління, представників інших соціогуманітарних дисциплін та напрямків досліджень історичної проблематики.

Успішність цієї міждисциплінарної взаємодії значною мірою залежить від узгодження методологічних підходів, які у кожній з названих дисциплін відзначаються своєрідністю. Однак є серед них і такі, які здатні сформувати надійний фундамент для співпраці. Йдеться насамперед про геокультурний підхід, який однаково продуктивний і для регіоналістики, і для ландшафтознавства, і для географії культури.

Кожний соціум має власне географічне середовище — сукупність елементів природного, соціального, етнокультурного характеру, які значною мірою детермінують умови буття. Від рівня культури залежить вибір соціумом того чи іншого варіанту суспільної організації, і надалі цей його вибір визначає, якщо застосовувати запропоновану зарубіжними економістами категорію *path dependence* («залежність від раніше пройденого шляху»), алгоритм його розвитку. В етнокультурознавстві поєднання цих чинників позначається формулою «геокультурний простір функціонування національної культури»⁸. Обмежений та ієрархізований, цей простір є тим ресурсом, який забезпечує внутрішню сталість нації, її здатність протистояти небажаним зовнішнім впливам. Йому притаманні специфічні типи господарювання, політичних культур, функціональних міжособистісних зв'язків, власна ідентичність.

Геокультурний підхід у дослідженні взаємодії часових і просторових явищ орієнтований на дослідження системотворчих зв'язків, що характеризують відносини культури і національного простору, становлення локальних культурних форм. У західній політичній думці його активно утверджував А. Тойнбі, у російській — М. Данилевський та М. Бердяєв, в українській — М. Грушевський, І. Лисяк-Рудницький, Є. Маланюк.

Геокультурні підходи, трансформовані до сучасного контексту геополітики та геоekonomіки, створюють основу для формування нового образу країни, її ресурсного потенціалу, територіальної структури з врахуванням географічних, мовних, культурних, релігійних особливостей її частин та специфічної регіональної ідентичності. Якщо для геоekonomіки основоположними є поняття ринків, товарних потоків, в рамках геокультури особливої ваги набувають поняття культурних ландшафтів, мереж, антропоструктур, переміщень населення.

У сучасних теоріях глобалізації виокремлюється ряд ключових тенденцій — геокультурних мегатрендів. Це, по-перше, геокультурна поляризація, яка в геополітиці набуває вигляду «зіткнення цивілізацій» (С. Гантінгтон), а в геоekonomіці — «зіткнення устроїв» (О. Неклесса). По-друге, це геокультурна асиміляція (макдональдизація), гомогенізація культур, що здійснюється за допомогою поширення західних стандартів на всі сфери життя. По-третє, це геокультурний ізоляціонізм у вигляді блоків, т.зв. санітарних кордонів тощо. По-четверте, це геокультурна мозаїчність — диверсифікація багатоманітного світу людських культур. «Світ на наших очах перетворюється на складну мозаїку взаємопроникнених одна в одну транслокальних культур, які утворюють нові культурні регіони, що мають мереживну природу»⁹. В Україні геокультурний ландшафт представлений рядом накладених один на одний історико-культурних та ідентифікаційних ареалів з виразним незбігом мовних, етнічних та конфесійних карт.

Очевидно, що за умов усвідомлення регіонами своєї самодостатності та здатності до саморозвитку геокультурні підходи не меншою мірою, ніж геоekonomічні, здатні забезпечити новий рівень аналізу регіональних систем, у тому числі співвідношення регіональних, національних і загальногромадянських цінностей, формування регіональної самосвідомості тощо. За І. Мурзіною, «культурологічний зріз дає змогу змінити бачення регіону, зрозуміти його унікальність і одночасно «включеність» у культурний простір країни і світу, відкрити особливості сформованого тут типу особистості, способів комунікації, форм духовного освоєння світу»¹⁰. Геокультурні підходи створюють можливість збагачення усієї системи трансляції соціального досвіду. Регіональна культура виступає як інтегратор етнічно різноманітних елементів, створюючи ґрунт для вироблення моделей полікультурності.

Геокультурні підходи відрізняються від історико-генетичних насамперед схильністю до діахронії. Якщо історична наука тяжіє до вертикальних історичних зрізів (за періодами) і генетичних схем, то історична

географія і культурологія виходять з необхідності пов'язати історичні зрізи і визначити загальні тенденції розвитку певного просторового об'єкта — його походження, послідовність і стадіальність змін, інерційність еволюційних процесів. Особливий інтерес виявляється при цьому до історії освоєння території, специфіки природокористування, комунікацій, топоніміки, формування регіональної свідомості.

За умов глобалізації геокультурні підходи до вивчення просторової специфіки дістають нову динаміку у зв'язку з диверсифікацією функцій держав, неможливістю контролювати культурно-інформаційні потоки в межах національних кордонів. Коли простір місць, за М. Кастельсом, поступається своїми прерогативами простору потоків, відбувається істотне переосмислення суті всіх культурно-комунікаційних процесів, у тому числі й регіональної культурної поліморфності. Культурні коди формують простір прийняття управлінських рішень, влада зосереджується в мережах інформативного обміну й маніпуляції символами¹¹. Супутникові телекомунікації, цифрові технології посилюють вплив культурного середовища на людину, чим зумовлене об'єктивне зростання значення культурного потенціалу, створеного впродовж віків, історико-культурної спадщини.

Новітні підходи до взаємодії природи і суспільства в замкнених ареалах поступово звільняються від притаманної радянській системі світосприймання однолінійності і означають відхід від тодішньої моделі делокалізації простору. Регіональні спільноти лишаються «уявленими» (термін Б.Андерсона), але регіональна ідентичність стає цінністю, яка вже піддається оціночним, здебільшого соціологічним, вимірам. Стає можливим, по-перше, створення культурно-ментальних моделей дослідження простору, простеження впливу різних стресів на зміну поведінкових стереотипів і формування нових способів адаптації. В Україні досліджуються, зокрема, вплив екологічних стресів на процеси розселення, реконструюються механізми і закономірності антропогенізації відповідних певній епосі ландшафтів. Простежується роль культури у процесах внутрішнього «ущільнення» регіонального простору.

Геокультурний підхід, по-друге, спонукає до істотного переосмислення поняття простору у зв'язці «простір — час». Простір усвідомлюється не тільки як синонім території, але й як вміщена у певні рамки соціальна реальність, «ансамбль невидимих зв'язків» (П. Бурдьє)¹². Поняття економічного, політичного, культурного, інформаційного простору, як правило, не є чітко локалізованими, але вони конструюються з урахуванням як природно зумовлених, так і створених діяльністю людини

обмежувачів. Саме на цьому ґрунті на Заході успішно розвивається школа «критичної геополітики», яка розробляє концепції нових вимірів безпеки з орієнтацією не стільки на територіально-географічне, скільки на інтерсуб'єктивне бачення простору. Особлива увага при цьому звертається на зміну рівнів просторової організації сучасного світу та характеру ієрархічності світ-системних зв'язків, появу нових різновидів регіонів (мета-, мезо-, трансрегіони) тощо. А основою структурування такого простору виступають диференціації — аналіз відмінностей, сформованих в процесі історичного розвитку різними культурними практиками.

Індивідуалізуючий геокультурний підхід передбачає, по-третє, комплексне дослідження окремо взятої території як історично сформованої спільноти, соціокультурної цілісності, що має власний, притаманний лише їй темпоритм розвитку. Водночас увага фокусується на його місці в системі центр-периферійних відносин, особливостях регіонального політичного процесу і специфічних рисах локальної ідентичності. Регіональна діагностика здійснюється як у формі моніторингу суспільних настроїв, так і за допомогою зосередження уваги на окремих case-studies в історичній ретроспективі і в сучасних умовах. Аналізується місцевий «пантеон героїв», особливості історичних традицій та регіонального міфотворення, відповідна символіка. Предметом постійної дослідницької уваги є стереотипізація образів Іншого у суспільній свідомості — як віддзеркалення особливостей світосприймання та соціонормативної і політичної культури, або ж як інструмент маніпулювання свідомістю.

Геополітичний дискурс модерну упродовж кількох століть базувався на дихотомії «передові — відсталі», «Захід — Схід». Спрямований на виправдання територіального експансіонізму і війн як неминучого супутника нерівного розподілу ресурсів і силових можливостей, він підкріплювався соціал-дарвіністськими теоріями, які розглядали цивілізаційні, расові й державні ієрархії як природний стан речей. Епоха постмодерну покликала до життя нову інформаційно-технологічну парадигму — концепцію мережевого суспільства. Соціотехнічні мережі, описані М. Кастельсом, істотно підривають традиційний фундамент географії. За Бруно Латуром, «поняття мережі допомагає скинути тиранію географів у визначенні простору», традиційна географія реального простору у його викладі стає просто однією з багатьох мереж¹³. Мережі розмивають традиційне розмежування локального, національного і глобального, створюючи перебудований «глокальний» простір.

Нові схеми далеко не всіма науковцями визнаються бездоганними — їх критикують за технологічний детермінізм і еклєктизм. Хаотичність,

гібридність і змішаність наших соціопросторових практик, зауважує Дж. О'Тоал, часто вислизає від влади теорій, що ми їх розвиваємо¹⁴. А це означає, що геокультурний підхід у порівняльних дослідженнях зберігає свій потенціал, але дедалі більше трансформується у геоінфокультурний.

Фактом, однак, залишається те, що саме завдяки активному засвоєнню геокультурних підходів вітчизняна історична регіоналістика усталила свій дисциплінарний статус і дістала можливість дослідження регіонів різних рівнів з врахуванням історичних, демографічних, етнонаціональних, релігійних, екологічних, природно-ресурсних, політико-правових особливостей і ролі кожного з них у загальноукраїнському й міжнародному поділі праці. Об'єктом дослідження в ній виступають різнопланові явища регіоналізму й регіоналізації, а предметом — специфічність регіонального розвитку у територіальному й управлінському вимірі. Якщо глобалістика вивчає макросоціоприродні системи, то регіоналістика — такі ж системи на мезо- і мікрорівні.

Регіональний ракурс наукового пізнання дає змогу побачити регіон як цілісну систему типів господарських зв'язків, комунікацій, фінансових потоків, оцінити його роль у трансляції цінностей світової й національної культури, зрозуміти його історично сформовану унікальність і водночас його місце в економічному, політичному, культурному просторі країни. Загальною тенденцією сучасного розуміння регіоналізму є відхід від погляду на регіон як тільки населений фізичний і політичний простір. Регіон осмислюється насамперед як певна соціокультурна спільнота з притаманними їй механізмами відтворення, самопізнання й самовираження. Дедалі більше стає аксіомою, що таке осмислення можливе лише на основі занурення у специфічну ауру регіональних типів світовідчуття й світорозуміння, регіональних настроїв і уподобань, що змінювалися впродовж віків. Першорядної ваги при цьому набуває аналіз співвідношення регіональних, національних і загальносвітових інтересів і цінностей, проблем регіоналізації суспільної свідомості, індикаторів регіональних стилів поведінки.

Регіоналістика органічно входить у сферу соціально-економічної та історичної географії, теорії управління, культурології, політології, народознавства як міждисциплінарний науковий напрям. Вона розглядається як комплексна синтезуюча дисципліна, яка досліджує процеси діяльності людини і створювані нею матеріальні і духовні цінності в рамках географічного простору регіону. *Географічна* складова регіоналістики включає в себе опис природних умов і ресурсів, взаємовідносин людини і ландшафту, а також символів і кодів, що проєктуються культурою

даного регіону на освоєний нею простір (останнє завдання розв'язується в межах порівняно нового напрямку — культурної географії). *Історико-культурна* складова — це історія заселення і освоєння регіону, формування в його межах певного типу культури і регіональної ідентичності. *Демографічна* складова включає дослідження проблем розселення, розміщення трудових ресурсів, переміщень населення. *Етнокультурна* зосереджує увагу на регіональному вимірі ціннісних систем, мови, вірувань, традицій, а також на процесах міжкультурної взаємодії.

Підпорядкованість регіоналістики завданням оптимізації розміщення продуктивних сил, обґрунтування раціональних шляхів і способів розвитку територій, подолання просторових диспропорцій у рівнях життя і надалі визначатиме пріоритетність її економічної складової. А проте дійовим засобом впливу на процеси регіонального розвитку вона зможе стати лише за умови розширення свого наукового простору — насамперед за рахунок освоєння масиву знань про соціальні, культурні, етнодемографічні процеси в регіонах. Не менш важливим резервом підвищення її ефективності є занурення у сферу історичного знання. Кожна з проблем, які доводиться розв'язувати сьогодні, має свої історичні витоки, і без їх розуміння неможливо вибудовувати моделі сталого регіонального розвитку. Кількох років виявилось достатньо, щоб необхідність виокремлення історичної регіоналістики у відносно автономний науковий напрям в Україні була усвідомлена як на рівні наукової громадськості, так і на рівні владних структур.

Вітчизняна історична регіоналістика сформувалася на ґрунті ретроспективного дослідження процесів життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у межах історично сформованих регіонів на основі врахування особливостей освоєння простору, характеру розселення, територіальної структури, урбанізованості території, збереженості чи розмитості комплексів традиційної культури. Розвиваючи традиції «землеописань» та «обласництва» в історіографії, історична регіоналістика нині дістала можливість виходу на новий рівень міждисциплінарного синтезу — з аналізом «семіотики культурного простору», регіональної самосвідомості, асиміляційних і трансформаційних процесів. Очевидною є необхідність переходу від фрагментарного дослідження того або іншого регіону до комплексного осмислення регіоналізму і породжуваних ним проблем. Зробити це без заглиблення в культурні пласти історії практично неможливо.

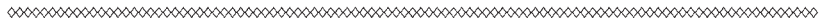
Остання чверть ХХ ст. ознаменувалася активним освоєнням в історичних дослідженнях здобутків і гіпотез інших дисциплін, які також

вивчають соціум у його територіальних вимірах. За свідченням російського фахівця в питаннях методології історії Л. Репіної, «все гучніше звучить заклик до подолання антитези сциентистської і гуманістичної тенденцій, структурного й антропологічного підходів, макро- і мікроісторії, системного й динамічного бачення історичного процесу»¹⁵. Регіоналістика, що перебуває на порубіжжі соціогуманітарного, природничого, інформаційного знання, дістає майже необмежені можливості збагачення понятійно-категоріального апарату історичної науки за рахунок активного осмислення в межах власного предметного поля загальнонаукових категорій і понять. Мультипарадигмальний і міждисциплінарний синтез методів — головна ознака постмодерністських підходів у дослідженні соціальної реальності, які виходять з ідеї «глокальної» організації простору, «ретериторіалізації», зміни значення «місця» у «світі потоків». Традиційні концепції територіальності зазнали впродовж останніх років істотної девальвації. Нові мультипарадигмальні підходи не тільки є засобом уникнення жорсткого універсалізму, але й створюють ґрунт для аналізу складних суспільних явищ у координатах цивілізаційного виміру.

Сучасна регіоналістика оперує поняттями політико-географічного, соціального, культурного, конструйованого, життєвого, психологічного простору, а останнім часом — і когнітивного («простір науки»). Введення в обіг понять «науковий простір», «наукофера», уявляється особливо важливим внаслідок того, що вони дають можливість розглядати науку як феномен, що піддається дослідженню об'єктивними методами. Зокрема, з'являється можливість виявляти особливості простору окремих наукових дисциплін і вивчати їх взаємодію¹⁶.

Перспективним напрямом дослідження регіональних господарських комплексів є аналіз їхньої життєдіяльності в руслі теорії ландшафтно-господарських систем. Вітчизняна географія, пропонуючи широкий спектр підходів до розуміння ландшафту як синтезу природно-географічних та соціально-економічних чинників, віддає перевагу ландшафтно-генетичному принципу, відповідно до якого структуризація та класифікація ландшафтів відбувається на основі врахування їхньої генези, історії розвитку, функціональних взаємозв'язків між компонентами ландшафтів, ступеня їх змінності, закономірностей просторової диференціації. При цьому ландшафт постає продуктом тривалої соціально-природної коеволюції¹⁷. Антропогенно-ландшафтна структура ареалу природокористування дає уявлення про освоєність досліджуваного регіону на кожному з історичних етапів його розвитку. Механізми

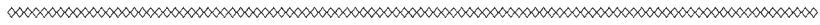

взаємодії населення, господарства і ландшафту досліджуються методами географії, історії, статистики, демографії та інших наук. Поняття «граничне навантаження», «насиченість», «демографічна ємність ландшафту» дають змогу виміряти максимальну кількість населення, яка може існувати на території регіону при даному рівні розвитку продуктивних сил.

А втім, історико-ландшафтне районування лишається недостатньо розробленим напрямом історичного ландшафтознавства. На думку фахівців, в межах кожного історичного зрізу можливим є здійснення районування за критеріями односпрямованості процесів антропізації ландшафтів, «але інтегральне районування за всю історію природокористування в регіоні викликає значні методологічні ускладнення... Одним з можливих є шлях насичення історико-ландшафтною інформацією таксонів фізико-географічного районування»¹⁸. Текстові описи історико-ландшафтного аналізу надто громіздкі і тому часто замінюються графічними моделями.

В сучасних умовах в теорії регіоналістики увага фокусується насамперед на осмисленні нової ролі колективних регіональних об'єднань, моделюванні нових схем відносин центру і регіонів, шляхів подолання «проблеми депресивності». Іде процес стимулювання міждисциплінарної взаємодії — до неї прилучаються фахівці в галузі політичної географії, геоekonomіки, геоeкології, соціальної психології, конфліктології. Уважно досліджуються форми міжрегіонального і транскордонного співробітництва, у зв'язку з яким з'явилися нові поняття «еврорегіон», «трансрегіоналізація». При цьому еврорегіон не є ні державною, ні наднаціональною структурою; він тільки визначає рамки співробітництва в господарській, гуманітарній, науковій, природоохоронній сферах. Поліваріантне розуміння регіону як специфічного об'єкта політики й управління стимулює теоретизацію пошуків розмежування вчення про регіон і регіональних аспектів внутрішньої та зовнішньої політики¹⁹.

Основою новітніх геоінфокультурних підходів є розуміння національного простору як етносоціоприродного утворення, що виникає в процесі взаємодії людини та її культури з природою, а також під впливом певних зовнішніх, насамперед комунікаційних, чинників. Йдеться, таким чином, не стільки про фізичний простір, скільки про конструйоване соціумами просторове середовище, тобто про простір, організований і окультурений людиною. Поняття «культурний простір», за В. Тішковим, передбачає взаємодію чотирьох субстанцій — простору, часу, смислу і

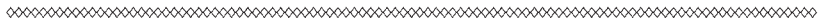

комунікації — і є надзвичайно містким. Воно включає геопростір, соціальний, поведінковий, психологічний, інформаційний і навіть уявний простір²⁰.

Накладаючись на реалії політичного життя, моделі, що дають уявлення про внутрішню територіальну організацію, створюють, за Р. Туровським, інтегральні культурно-політичні системи. На основі застосування хорологічного методу виникає нове бачення політичного ландшафту — просторово-організованої системи, що включає в себе феномени політичного життя й соціоприродні чинники і характеризується територіальністю (протяжністю, площею). Розглядати політичний ландшафт лише в його візуальній формі малопродуктивно — для його всебічного аналізу необхідно враховувати особливості місцевої політичної культури, що склалися історично, як і специфіку сучасного політичного процесу. Відмінності між регіонами, що виявляються у світоглядних орієнтаціях і ціннісних пріоритетах, вважає Р. Туровський, дають підставу для розгляду поряд з національними політичними культурами також регіональних політичних культур²¹.

Сукупність уявлень про простір, його наповнення, структуру, власності його частин, адекватна даному контексту, географами позначається поняттям «когнітивно-географічний контекст» (КГК). КГК являє собою спектр взаємопов'язаних просторових уявлень, які «схоплюють» географічний образ і роблять його доступним для наукового «препарування». Найбільш поширеним КГК, за Н. Замятіною, є той, який умовно можна назвати планіметричним. Географічні образи, що в ньому взаємодіють, нагадують геометричні елементи площини: точки (міста, регіони, країни), лінії (кордони і шляхи сполучення), фігури (регіони і країни у відношенні до внутрішніх географічних об'єктів). Співвідношення кількох просторових об'єктів передається поняттям «елементарні хорологічні співвідношення».

Осмилення процесу окультурення простору і центрування в ньому просторових образів і кордонів — одне з пріоритетних завдань історичної регіоналістики. При цьому надзвичайно важливим уявляється зважений підхід до врахування геопросторових чинників: адже зрештою територію і кордони формують не стільки степи чи гори, скільки війни, політична боротьба, династичні угоди тощо. Часові й просторові параметри тут тісно переплітаються, а на просторові уявлення обов'язково накладаються політичні. Так виникає політико-географічний образ території (ПГО) — сполучення географічних і політичних уявлень про той чи інший географічний простір. Його формують не лише політичні,

але й культурно-, економіко-, історико- і соціальногеографічні образи, у тому числі й ті, які складаються на основі геопросторових уявлень місцевого населення, політичних, військових, державних діячів тощо²².

Загалом же хорологічні підходи в осмисленні «окультуреного» простору дають більше, порівняно з хронологічними, матеріалу для висновків і узагальнень, оскільки дозволяють повніше врахувати залежність місцевої ментальності від специфічних умов і зовнішніх впливів. Регіональні особливості виступають при цьому не реліктами минулого, а безпосереднім результатом багатогранного за своїми виявами процесу культурної еволюції. Дослідження регіональної специфіки дає змогу підкріпити конкретно-історичним матеріалом ідею багатомірності історичного процесу, виявити причини і наслідки існуючого різноманіття культурних форм і поведінкових реакцій.

Аналогічні методи дослідження окультуреного простору застосовує і новий напрям суспільної географії — географія культури. Сформувавшись на перетині суспільної географії та культурології, географія культури виводить свій початок від культурної географії у викладі фундатора вітчизняної географії С. Рудницького, а також від філософсько-психологічних побудов О. Кульчицького. Відштовхуючись від геосоціокультурних підходів С. Рудницького, культурологи вибудовують новітню типологізацію соціально-історичних організмів (демосоціор, геосоціор, етносоціор тощо)²³. На погляд етнопсихологів, територіальні, історичні, геополітичні, етнокультурні, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори зумовлюють виникнення регіональних культурно-інформаційних систем. На процес їх утворення впливають історико-культурні особливості території, можливості регіонів у сфері управління і використання результатів власної господарської діяльності, специфіка етноконтактних зон. Соціально-психологічними дослідженнями доведено існування на території України чотирьох виразних культурно-інформаційних систем: центральної, західної, східної та південної.

Що ж до самого поняття «географія культури», то воно існує у двох — широкому і вужчому — трактуваннях. У широкому розумінні географія культури виступає як одна з галузей суспільної географії, що досліджує геопросторову організацію культури та її підсистем (форм прояву) — етнополітичних, релігійних та історико-політичних. У вужчому розумінні вона є підсистемою (другого порядку) економічної географії, точніше однієї з її галузей — географії сфери послуг²⁴.

Геокультурний підхід, отже, відкриває широкі можливості для утвердження просторового бачення проблем культурного розвитку, зближуючи

природничі й гуманітарні галузі знання і створюючи нові можливості системного підходу до пояснення співвідношення локального і регіонального, української і «малоросійської» ідентичності, патріотизму й націоналізму тощо. Він дає можливість представити кожний регіон як компактну територіальну спільноту, яка характеризується спільними інтересами, специфічною самосвідомістю, домінуванням певних мовних і релігійних орієнтацій, відмінностями у соціонормативній і політичній культурі.

¹ Див.: *Култыгин В.П.* От локального универсализма к глобальному контекстуализму // Социс. — 2009. — № 1. — С. 24–32.

² *Киселев Г.С.* «Тайна прогресса» и возможность истории // Вопросы философии. — 2009. — № 2. — С. 3–19.

³ *Гердер И.-Г.* Идеи к философии истории человечества. — М., 1977. — С. 102–103.

⁴ *Медушевский А.Н.* Региональная история в глобальном измерении // Российская история. — 2009. — № 3. — С. 5, 13.

⁵ *Балабушевич І.* Географія історична // Спеціальні історичні дисципліни. Довідник. — К., 2008. — С. 131–138.

⁶ *Верменич Я.В.* Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. — К., 2003; *Її ж.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. У 2-х чч. — К., 2009.

⁷ *Горизонтов Л.Е.* Украина в зеркале регионалистики // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. — М., 2005. — С. 3.

⁸ Енциклопедія етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи / За ред. Ю. Римаренка. — Ч. I. — К., 2000. — С. 77.

⁹ *Онщенко І.Г.* Міжетнічні відносини в Україні: геополітичні, гео економічні та геокультурні фактори впливу // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. — К., 2004. — С. 156–157.

¹⁰ *Мурзина И.Я.* Методологические аспекты изучения региональной культуры // Социс. — 2004. — № 2. — С. 62.

¹¹ *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. — М., 2000. — С. 502–503.

¹² *Бурдьё П.* Социология политики. — М., 1993. — С. 299.

¹³ *Latour D.* On actor-network theory: A few clarifications // <http://www.keele.cstt.latour.html>.

¹⁴ *О'Толл Дж.* Геополітика постмодерна? Геополитические представления модерна и за их пределами // Политическая наука (Москва). — 2009. — № 1. — С. 223.

¹⁵ *Ретина Л.П.* «Новая историческая наука» и социальная история. — М., 1998. — С. 43.

¹⁶ Див.: *Рижко Л.В.* Науковий простір: філософський і наукознавчий аспекти. — К., 2000. — С. 8–9, 14–15.

¹⁷ Див.: *Сминтина О.В.* Проблема взаємодії природи і суспільства в гуманітарних та природничих науках // Записки історичного факультету Одеського національного університету. — Вип. 13. — Одеса, 2003. — С. 5–13.

¹⁸ *Романчук С.П.* Історичне ландшафтознавство. Теоретико-методологічні засади та методика антропогенно-ландшафтних реконструкцій давнього природокористування. — К., 1998. — С. 4–35.

¹⁹ Див. докладніше: *Керецман В.* Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні // Регіональні студії. — Вип. 1. — Ужгород, 2001. — С. 11–12.

²⁰ *Тишков В.А.* Культурный смысл пространства // <http://www.ethnonet.ru/lib/html>.

²¹ *Туровский Р.Ф.* Политический ландшафт как категория политического анализа // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. — 1995. — № 3. — С. 33–44.

²² *Чичихин В.В.* Политико-географические образы субъектов РФ: факторы формирования // Полис. — 2005. — № 2. — С. 64–65.

²³ *Воропаєва Т.* Україна: соціор, геосоціор, етносоціор // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. — К., 2003. — С. 142–152.

²⁴ *Ровенчак І.* Категорія «культури» у суспільній географії // Вісник Львівського університету. Серія географічна. — 2004. — Вип. 30. — С. 274–277.